

канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / А.Ю. Глушаков ; Санкт-Петербургский гуманитарный ун-т профсоюзов. – СПб., 2004. – 195 с.

3. Давыдова М.Л. Юридическая техника: проблемы теории и методологии : [монография] / М.Л. Давыдова. – Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2009. – 318 с.

4. Ефименко П.С. Юридические знаки. Опыт исследований по сравнительному обычному праву / П.С. Ефименко // Журнал министерства народного просвещения. – СПб., 1874. – № 10–12. – С. 57.

5. Котляревский А.А. Древности права балтийских славян: опыт сравнительного изучения славянского права / А.А. Котляревский. – Прага : Тип. В. Нагеля, 1874. – 178 с.

6. Леонтович Ф.И. История русского права / Ф.И. Леонтович. – О. : Изд-во Императорского Новороссийского ун-та, 1869. – 159 с.

7. Склифус С.В. Легитимация государственной власти в Российской Федерации: вопросы теории : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / С.В. Склифус ; Белгородский гос. ун-т. – Белгород, 2009. – 137 с.

8. Шмидт Я.И. Монгольский словарь / Я.И. Шмидт. – СПб., 1834.

Аннотація

Мишеглина В. Н., Рязанов М. Ю. Славянские государственно-правовые символы в легитимации государственной власти. – Статья.

Статья посвящена исследованию категории «легитимация власти» с позиций изучения эволюции славянских государственно-правовых символов в исторической перспективе.

Ключевые слова: легитимация власти, правовые символы, славянские государственно-правовые символы.

Анотація

Мишеглина В. М., Рязанов М. Ю. Слов'янські державно-правові символи в легітимації державної влади. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню категорії «легітимація влади» з позицій вивчення еволюції слов'янських державно-правових символів в історичній перспективі.

Ключові слова: легітимація влади, правові символи, слов'янські державно-правові символи.

Summary

Misheglina V. N., Ryazanov M. Y. Slavic state-legal symbols in legitimization of state authority. – Article.

The article consists the analysis of category “legitimization of state authority” from the standpoint studying the evolution of the Slavic state-legal symbols in a historical perspective.

Key words: legitimization of state authority, legal symbols, Slavic state-legal symbols.

УДК 340.132

Т. М. Дашковська

НОРМИ МАТЕРІАЛЬНОГО ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ

Сьогодні для регулювання суспільних відносин законодавець встановлює не тільки стандарти та взірці поведінки (матеріальні норми права), а й процедури, які допомагають реалізувати ці стандарти (норми процесуального права).

Розглядаючи проблему визначення співвідношення норм матеріального та процесуального права в загальному, досить спрощеному вигляді, у літературі зазначається, що якщо норми матеріального права встановлюють варіант поведінки

© Т. М. Дашковська, 2015

шляхом гарантування прав, закріплення обов'язків чи заборон, то процесуальні вказують на послідовність дій, починаючи з їх втілення в життя, розкривають процедуру реалізації можливої або належної поведінки. Проте між ними існують тісніші зв'язки, встановлення яких і є метою статті.

Процесуальні й матеріальні норми права були предметом дослідження таких учених, як С.С. Алексєєв, В.К. Бабаєв, Ю.М. Бисага, С.В. Бобровник, Н.В. Вітрук, І.О. Галаган, В.В. Гомонай, В.М. Горшенєв, В.М. Коваль, І.Є. Криницький, В.О. Лучин, П.Є. Недбайло, С.М. Олейніков, Н.М. Оніщенко, О.В. Підлубна, С.П. Погребняк, І.М. Погрібний, П.М. Рабінович, О.І. Харитонова, Є.О. Харитонов, Р.В. Шагієва, С.В. Шевчук, Л.С. Явич та інші.

Норма матеріального права є первинним регулятором суспільних відносин, оскільки вона містить правило (права, обов'язки, заборони), на підставі якого можливим є вирішення справи по суті (наприклад, не можна вбивати) [9, с. 19]. Таким чином, норма матеріального права регулює суспільні (матеріальні) відносини шляхом їх прямого правового регулювання за допомогою визначення для їх учасників змісту прав, обов'язків і заборон. Норми матеріального права мають на меті визначення змісту прав та обов'язків суб'єктів права й відповідають на питання стосовного того, що треба зробити для реалізації цих прав та обов'язків, а норми процесуального права відповідають на питання щодо того, як, яким чином, у якому порядку права й обов'язки можуть і мають бути реалізовані [6, с. 148].

Матеріальні норми передбачають права й обов'язки суб'єктів права в галузі матеріальних і нематеріальних благ; закріплюють юридичні факти, які створюють, змінюють і припиняють правовідносини; дефініції; визначають компетенцію різних органів у сфері застосування правозастосувальних актів [2].

Щодо визначення та співвідношення норм матеріального й процесуального права в науковій літературі, попри детальну розробленість цього питання, досі немає одностайної думки. Зокрема, М.С. Шакарян і А.К. Сергун зазначають, що існування певного всеосяжного глобального процесуального права, «процесуального права взагалі» й ділення радянського права на дві частини (матеріальну й процесуальну) є зрозумілим положенням, вихідним постулатом, постає проблема лише щодо того, щоб виробити систему. Проте донедавна в теорії права існував зовсім інший поділ. Радянське право поділялося на низку галузей, із яких тільки дві називалися процесуальними: кримінально-процесуальне й цивільне процесуальне. Відповідно, процесуальними нормами визнавалися норми цих галузей. Поняття «матеріальна галузь права» в системі права взагалі не фігурує. Про матеріальне право, матеріальну норму, матеріальні правовідносини говорять тільки тоді, коли треба відокремити й не змішувати їх із процесуальним правом, процесуальною нормою, процесуальними правовідносинами [5, с. 28]. Цивільне право саме по собі ніхто не називає матеріальним, як і не називають матеріальним саме по собі колгоспне, трудове, земельне й інші галузі права. Такого найменування немає в жодному з існуючих трактувань системи нашого права, немає його й у назвах підручників щодо відповідних галузей права, немає його в законодавчих актах. Необхідність у додатковому епітеті «матеріальне» з'являється лише під час звернення до процесу.

На думку авторів юридичного енциклопедичного словника, матеріальне право – це юридичне поняття, що означає правові норми, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини шляхом прямого, безпосереднього правового регулювання. Норми матеріального права закріплюють форми власності, юридичне становище майна й осіб, визначають порядок створення та структуру державних органів, встановлюють статус громадян, підстави й межі відповідальності за правопорушення тощо. Об'єктом матеріального права виступають господарські, майнові, трудові, сімейні й інші відносини. Фактичний (матеріальний) зміст цих відносин становить об'єктивну основу, стосовно якої норми матеріального права визначають взаємні права й обов'язки їх учасників.

Матеріальною галуззю права є сам робочий механізм правового регулювання. До неї відносять норми права, які є «первинним регулятором» суспільних відносин, безпосередньо надають особам суб'єктивні права та юридичні обов'язки й містять підстави вирішення справи по суті. Норми матеріальних галузей права покликані відображати основи правовідносин, вони містять права й обов'язки їхніх учасників, встановлюють правовий режим вчинення певних дій або регулюють наслідки яких-небудь подій, тобто є основним регулятором суспільних відносин [4].

Сьогодні відсутній загальновизнаний підхід до співвідношення матеріального та процесуального права, існує багато точок зору щодо цього питання. У загальному вигляді, узагальнюючи їх позиції, можна виокремити такі напрями:

1) уся система права переважно складається з матеріальних норм. Процесуальними нормами треба визнавати лише ті правила поведінки, що утворили самостійні галузі права, спрямовані на встановлення процедури здійснення судочинства. За такого підходу процесуальне право представлене такими галузями, як цивільне процесуальне, господарське процесуальне, кримінальне процесуальне право й адміністративне процесуальне право, що регламентує порядок здійснення адміністративного судочинства;

2) процесуальні норми права розглядаються як правила, що встановлюють не тільки судову, а й адміністративну процедуру вирішення юридичного конфлікту;

3) процесуальне право розглядається як система правил поведінки, якими регламентується будь-яка процедура правозастосування, незалежно від підстав, що зумовили необхідність у цій правовій формі діяльності (вирішення спору про право, встановлення юридичного факту тощо);

4) процесуальне право розглядається як система норм, що встановлюють порядок не тільки правозастосовної, а й будь-якої правової форми діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування (зокрема, порядок надання роз'яснень норм чинного законодавства органами державної влади, порядок видання нормативно-правових актів та інше);

5) процесуальне право являє собою систему норм, що встановлюють порядок реалізації прав та обов'язків учасників суспільних відносин, коли в процесі реалізації бере участь уповноважений орган державної влади або місцевого самоврядування (наприклад, порядок реалізації права на пенсію, у якому бере участь орган Пенсійного фонду України), а також коли відбувається реалізація норм права поза участю будь-яких владних суб'єктів (наприклад, порядок укладення господар-

ського договору: Господарський кодекс України передбачає, у який спосіб може бути запропоновано укласти договір, у які строки може бути надана відповідь на таку пропозицію, а також інші процедурні моменти);

б) процесуальне право регламентує не тільки процес реалізації норм матеріального права, а й процес нормотворчості – процедури, результатом якої внаслідок проходження певної послідовності дій стає прийняття й набрання чинності актом, що закріплює норми права [10, с. 4].

Взаємозв'язок норм процесуального й матеріального права особливо проявляється під час вдосконалення процесуального законодавства. Проблема вдосконалення процесуального законодавства не може бути вирішена без одночасної зміни процесуальних норм, що містяться в матеріальному законодавстві.

Послідовники такого підходу вказують на те, що всі матеріальні галузі права (адміністративне, трудове, митне, податкове, земельне, лісове, повітряне, транспортне й навіть цивільне та кримінальне) мають у своєму складі певні процесуальні (процедурні) норми для задоволення внутрішніх потреб матеріальної галузі, її самоорганізації, які не належать до структури й системи галузевих процесів. Автори колективної монографії за редакцією Ю.М. Бисаги зазначають: «У будь-якій матеріально-правовій галузі є процесуальні утворення (інститути) або навіть процесуальні норми, які, будучи вкрапленими в зміст матеріально-правових інститутів, виконують функції процедурного забезпечення останніх» [1, с. 10].

Поряд із галузями матеріального права, за допомогою яких держава здійснює вплив на суспільні відносини шляхом прямого правового регулювання, існують галузі процесуального права.

Процесуальне право є сукупністю правових норм, які регулюють відносини, що виникли в процесі розслідування злочинів, розгляду й вирішення кримінальних, цивільних, арбітражних справ, а також справ про адміністративні правопорушення та справ, що розглядаються в порядку конституційного судочинства.

Процесуальні норми виконують службову роль, будучи засобом виконання приписів матеріальних норм і забезпечення результату, на який спрямовано встановлення правозастосовчого акта, визначають порядок реалізації прав та обов'язків учасників відносин.

Аналогічно процесуальні норми фіксують цілі й завдання правозастосування; визначають шляхи досягнення мети в загальній формі, а в деяких випадках цілком конкретно встановлюють найкращі засоби досягнення мети; вказують строки, у які мета повинна бути досягнута; містять вказівку на можливість і межі використання матеріальних, соціально-політичних, ідеологічних, організаційних і власне юридичних засобів забезпечення ефективності правозастосовних актів.

Виділення процесуальних норм було пов'язано з необхідністю охорони матеріально-правових відносин (наприклад, майнових, зокрема права власності, а також особистих немайнових, наприклад честі тощо) [8, с. 249]. Процесуальні норми регламентують порядок, процедури діяльності уповноважених на те органів держави й посадових осіб (суду, прокурора), спрямовані на охорону норм матеріального права. Процесуально-правові норми забезпечують оптимальні умови правового

регулювання суспільних відносин, гарантують реалізацію прав і виступають важливим чинником зміцнення законності.

Як уже зазначалось, зазвичай виділяють такі процесуальні галузі: кримінально-процесуальне, цивільно-процесуальне, господарсько-процесуальне право й адміністративний процес. Конституційний процес, нотаріальний процес, спадковий процес тощо перебувають на стадії формування.

Предметом правового регулювання в процесуальному праві є порядок діяльності компетентних органів держави й посадових осіб, наділених повноваженнями в правоохоронній сфері. До них відносяться такі: суд, прокуратура, міліція, митні органи, податкова поліція тощо, а також їхні працівники. Правоохоронні органи наділені державно-владними повноваженнями, їх діяльність спрямована на дотримання законності й правопорядку, які забезпечують належну реалізацію норм матеріального права.

Виходячи із цього, методами правового регулювання процесуального права є метод владних приписів і метод підпорядкування (імперативний).

Джерелами галузей процесуального права є також норми та принципи міжнародного права. Серед міжнародно-правових актів необхідно відзначити Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські й політичні права, а також Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права.

Основоположні принципи процесуального права закріплено в Конституції України. Умовно їх можна розділити на загальноправові та процесуальні. Наприклад, принцип невідчужуваності прав і свобод особистості має загальний характер і є фундаментальною основою для всіх галузей права. Процесуальні принципи постають з основних прав і свобод людини та громадянина, вони обумовлені особливостями організації та діяльності органів держави. Так, наприклад, принцип верховенства прав людини становить основу конституційного ладу. Він наказує всім органам держави будувати свою діяльність в суворій відповідності до цих положень.

Принцип змагальності й рівноправності сторін у свою чергу відноситься до організації діяльності суду. Сторони в судовому процесі (прокурор, захисник, позивач і відповідач) мають рівні права й відстоюють свої законні інтереси, представляючи докази. Суд виступає в цьому змаганні незалежним органом, арбітром.

Основним і безпосереднім джерелом процесуального права є кодифіковані нормативні правові акти – кодекси: Кримінально-процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України. Вони визначають порядок і процедуру провадження компетентних органів, коло учасників юридичного процесу, їх права й обов'язки, порядок відносин між ними, процедуру прийняття рішень тощо.

Норми процесуального права мають подвійну обумовленість:

- матеріальними умовами життя суспільства;
- особливостями норм тієї галузі матеріального права, з якою вони тісно пов'язані й потреби якої задовольняють [3].

Усі розпорядження процесуальних норм мають процедурний характер, тобто визначається найдоцільніший порядок здійснення правотворчої, правозастосовної, правоохоронної, установчої й контрольно-наглядової діяльності держави.

Багато розпоряджень процесуальних норм визначають порядок організації органів держави та здійснення ними своєї компетенції.

Зважаючи на те, що процесуальні норми є різновидом правових норм, їм притаманні всі їхні ознаки як класичних моделей правил поведінки суб'єктів у типових життєвих ситуаціях.

Таким чином, процесуальні норми дають можливість забезпечувати більшу визначеність правового регулювання шляхом закріплення чітко встановлених процедур, через які суб'єкти права отримують можливість ознайомитися з вимогами, які до них висуває чинне законодавство, реалізувати норми права, звернутися за захистом порушеного права, гарантованого матеріальним правом.

Процесуальні норми часто з'являються в структурі матеріальної галузі права й, утворюючи своєрідну правову сукупність, складають певний розділ відповідної галузі права. У подальшому вони можуть відокремитися й стати самостійною галуззю, проте при цьому не завжди досягається вищий рівень правового розвитку.

Варто підкреслити, що ефективність процесуальної норми залежить насамперед від її власного змісту та внутрішньої структури. У теорії права основними серед того, що об'єднує процесуальні й матеріальні норми, називають притаманні останнім структурні елементи, тобто поділ норми на гіпотезу, диспозицію й санкцію. Пояснення цьому О.Ф. Шебанов, наприклад, знаходить у єдності сутності та змісту права, вважаючи, що саме із зазначеної причини норми схожі за своїми складовими елементами [7, с. 228].

Отже, головним призначенням процесуального права є встановлення порядку реалізації матеріальних норм права. При цьому йдеться як про норми, якими передбачено нормотворчі, правозастосовні й інші владні повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування, так і про норми, що передбачають процедуру реалізації норм матеріального права поза участю владних суб'єктів (наприклад, порядок укладення господарського договору).

За етапами правового регулювання процесуальні норми можна класифікувати таким чином:

- процесуальні норми, що встановлюють процес правозакріплення;
- процесуальні норми, якими регламентовано правозастосовні дії, зокрема юрисдикційні;
- норми, що визначають процедуру безпосередньої правореалізації.

Вважаємо, що саме ця класифікація має лягти в основу виділення видів процесу в механізмі правового регулювання, зокрема нормотворчого, правозастосовного (окремим різновидом якого є юрисдикційний, тобто судовий, процес) і правореалізаційного [9, с. 23].

У цілому процесуальні норми дозволяють забезпечити більшу визначеність правового регулювання шляхом закріплення певних чітко встановлених процедур, через які суб'єкти права отримують можливість ознайомитися з тим, які вимоги до них висуває чинне право, реалізувати норми права, звернутися за захистом порушеного права, гарантованого матеріальним правом.

Значення процесуально-правових норм як у правотворчості, так і в правозастосуванні полягає в удосконаленні діяльності різних органів та організацій у сфері

управління суспільством. Процесуальне врегулювання цієї діяльності забезпечує дотримання непорушних основ законності, підвищує відповідальність у здійсненні державного управління, зміцнює державну та суспільну дисципліну й водночас є способом прищеплення посадовим особам навичок висококваліфікованої й ефективної організаторської роботи.

Література

1. Бисага Ю.М. Конституційно-процесуальне право України : [підручник] / Ю.М. Бисага, В.В. Гомонай, В.І. Чечерський. – Ужгород : Ліра, 2011. – 360 с.
2. Дудник А.Н. Международно-процесуальные нормы, регулирующие сотрудничество государств в борьбе с преступностью в системе международного права / А.Н. Дудник // Форум права. – 2008. – № 3. – С. 152–157. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2008_3_26.pdf.
3. Киричук А.С. Взаємозв'язок матеріального права та процесуальних норм матеріального права / А.С. Киричук, А.С. Сергійчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/13_EISN_2012/Pravo/2_109556.doc.htm.
4. Котуха О.С. Матеріальні та процесуальні презумпції: порівняльний аспект / О.С. Котуха [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/17_SSN_2007/Istoria/22446.doc.htm.
5. Левицька Н.О. Матеріальні та процесуальні нормативно-правові інститути / Н.О. Левицька // Митна справа. – 2013. – № 2. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 28–34.
6. Ніколенко Л.М. Матеріальні та процесуальні норми і правовідносини: їх взаємозв'язок у господарському судочинстві / Л.М. Ніколенко // Наше право. – 2013. – № 10. – С. 148–154.
7. Сидоренко О.О. Особливості структури процесуально-правової норми / О.О. Сидоренко // Теорія і практика правознавства : електр. наук. фахове вид. / НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – Х. : Б. в., 2011. – № 1. – С. 228–235.
8. Сидоренко О.О. Роль і місце процесуальних норм у системі права / О.О. Сидоренко // Проблеми законності : зб. наук. праць / відп. ред. В.Я. Тацій ; НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2012. – Вип. 118. – С. 249–254.
9. Сидоренко О.О. Матеріальне і процесуальне право: питання функціонального співвідношення / О.О. Сидоренко, О.О. Уварова // Юрист України. – 2012. – № 4(21). – С. 19–24.
10. Уварова О.О. Норми матеріального і процесуального права: функціональне співвідношення / О.О. Уварова // Юридична осінь 2012 року : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених та здобувачів (м. Харків, 13 листопада 2012 р.) / за заг. ред. А.П. Гетьмана. – Х. : НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. – С. 3–5.

Анотація

Дашковська Т. М. Норми матеріального та процесуального права: до питання співвідношення. – Стаття.

У статті проведено аналіз норм матеріального та норм процесуального права, досліджено взаємозв'язок між ними.

Ключові слова: норми права, процесуальні норми, матеріальні норми, система права.

Аннотация

Дашковская Т. Н. Нормы материального и процессуального права: к вопросу соотношения. – Статья.

В статье проведен анализ норм материального и норм процессуального права, исследована взаимосвязь между ними.

Ключевые слова: нормы права, процессуальные нормы, материальные нормы, система права.

Summary

Dashkovska T. M. Material and procedural law: the question of value. – Article.

In article held determination of material and procedural law, investigated the relationship between them.

Key words: rule of law, procedural rules, material rules, system of law.